

اخلاق گردشگری از منظر قرآن و حدیث و سازمان جهانی گردشگری*

مهدی کروبی** و مصطفی محمودی***

چکیده

سازمان جهانی گردشگری در سال ۱۹۹۹م. مجموعه‌ای از کدهای اخلاقی را برای اجرا و رعایت در صنعت گردشگری تدوین نمود. ما در دهه‌های اخیر شاهد توجه بیشتری نسبت به اینگونه موضوعات در ادبیات گردشگری هستیم. دین اسلام در مبانی اعتقادی و نظری خود نیز به وظایف و اخلاقیات شخص مسافر پرداخته است تا سفر شخص علاوه بر جنبه‌های تفریحی دارای آثار معنوی و تربیتی هم باشد. در این نوشتار، با مطالعه متون دینی اسلام، مواردی که اشاره به موضوع مسافرت داشته، جمع آوری شده اند و با دسته‌بندی آنها، کدهای اخلاقی گردشگری مورد نظر اسلام برای فرد مسافر ارائه گردیده است. در کدهای اخلاقی دین اسلام شاهد مواردی چون وفاداری، عدم تک‌روی، خوش‌خلقی، رازداری و ... برای فرد مسافر هستیم که علاوه بر توجه به این اخلاقیات، مسافر باید وظایفی را پیش، حین و پس از مسافرت انجام دهد. در دین اسلام، انواع سفرهای آسیب‌زننده به دیگران نهی شده است و غیرمسلمانان و حیوانات هم باید مورد محبت مسافران قرار گیرند که این نشان از توجه کامل دین اسلام به جنبه‌های دنیوی و اخروی افراد معتقد دارد.

واژگان کلیدی: گردشگری، مسافرت، کدهای اخلاقی، قرآن، حدیث.

* تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۸/۳ و تاریخ تأیید: ۱۳۹۷/۴/۱۱.

** عضو هیئت علمی دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه علامه طباطبائی: karrobi@atu.ac.ir.

*** دانشجوی دکتری مدیریت گردشگری دانشگاه علامه طباطبائی (نویسنده مسئول): M_AN.Mahmoodi@yahoo.com

مقدمه

در سال ۱۹۷۵م. سازمان جهانی گردشگری سازمان ملل (UNWTO) در راستای توسعه گردشگری بعنوان ابزاری مهم در رشد صلح و درک بین المللی، توسعه اقتصادی و تجارت بین المللی شروع به کار کرد. شواهد نشان می‌دهد که هدف اصلی این سازمان در ابتدا توسعه گردشگری برای کسب سود بود و شواهد اندکی مبنی بر وجود دغدغه این سازمان برای ارزش‌هایی چون صلح و درک مشترک وجود داشت. در سال ۱۹۹۹م. سازمان جهانی گردشگری برای توجه بیشتر به مفاهیم ارزشی کدهای اخلاقی را برای گردشگری جهانی ارائه نمود:

جدول ۱: کدهای اخلاقی گردشگری

بند ۱	سهم گردشگری در درک و احترام دوجانبه بین مردم و جوامع
بند ۲	گردشگری به عنوان وسیله‌ای برای رفع احتیاجات فردی و جمعی
بند ۳	گردشگری به عنوان عاملی برای توسعه پایدار
بند ۴	گردشگری به عنوان استفاده‌کننده از میراث فرهنگی بشر و فعال در ارتقاء آنها
بند ۵	گردشگری به عنوان فعالیتی سودآور برای کشورها و اجتماعات میزبان
بند ۶	الزامات ذینفعان در توسعه گردشگری
بند ۷	حق رفتن به گردش و سفر
بند ۸	آزادی تحرکات گردشگران
بند ۹	حقوق کارکنان و کارآفرینان در صنعت گردشگری
بند ۱۰	به کارگیری اصول کدهای جهانی اخلاقی برای گردشگری

منبع: (UNWTO: 1999)

توجه و ایجاد کدهای اخلاقی در صنعت گردشگری گفتمان‌های مختلفی را در دفاع و ضدیت آن در ادبیات مربوطه به همراه داشته است، به طور مثال مخالفان با این استدلال که باید گردشگران را در چگونگی رفتارشان در مقاصد گردشگری آزاد گذاشت، وجود این کدهای اخلاقی را مانعی برای پیشرفت و توسعه گردشگری می‌دانند (Tribe, 2009).

طبق دیدگاه اسلام سیر و سفر از سنن رایج و شایع در نظام طبیعت است و همه مخلوقات الهی در سیر و سفر از مکانی به مکان دیگر و از زمانی به زمان دیگر، در جهت کمال حرکت می‌کنند. قرآن که برای هدایت بشر نازل شده، در آیه‌های بسیاری بر سیر و سفر تأکید داشته، در خطاب‌های مختلف از انسان دعوت می‌کند به مسافرت و زمین‌گردی بپردازد. اهمیت و توجه قرآن کریم به موضوع مسافرت و گردش آنگاه بیشتر روشن می‌شود که در مواردی دستور مستقیم به سفر کردن داده و گاهی بیانی امری دارد.

ائمه اطهار علیهم السلام و بزرگان دین اسلام با استناد به قرآن و تفسیر متون آن، مقررات و توصیه‌های اخلاقی سفر را به مسافران گوشزد می‌کنند و رعایت آنها را توسط افراد لازم و مهم می‌دانند. در این پژوهش سعی شده است تا با بررسی متون اسلام درباره موضوع گردشگری و مسافرت و سپس دسته‌بندی دستورات این دین، کدهای اخلاقی گردشگران از دیدگاه اسلام ارائه شود.

مبانی نظری

اصول اخلاقی در گردشگری

اصول اخلاقی (Ethics) اغلب به دلیل ارتباط تنگاتنگ با مفهوم اخلاق (Morality) ایجاد سردرگمی می‌کند. با این حال، مفهوم اخلاق دارای کاربرد عام‌تری است؛ بنابراین، اخلاق به تمایل عقلی و ذاتی بشر برای انجام اعمال خوب و دوری از بدی‌ها اشاره دارد؛ مانند: حفظ زندگی، تشکیل یک جامعه منظم، جست‌وجوی حقیقت و ...). در مقابل، اصول اخلاقی که از کلمه یونانی «اثوس» (ethos) گرفته شده است به معنای عادات رفتاری برای جواب دادن به این سؤال به کار می‌رود: «هرکسی برای خوب بودن باید چه کاری انجام دهد؟ اصول اخلاقی به معنای قوانین، استانداردها و اصولی هستند که درستی، خوبی و الزام رفتارهای اعضای یک جامعه یا یک شغل را مشخص می‌کنند» (Tribe, 2009).

رعایت اصول اخلاقی برای حیات گردشگری بین‌المللی اهمیت بسیار دارد. اخلاقیات و پاسخگویی اجتماعی، اساس توسعه موفقیت‌آمیز گردشگری پایدار است. رفتار اخلاقی در گردشگری نیازمند درک و تبلیغ ارزش‌های اخلاقی عمومی برای مواردی از قبیل انسانیت، تساهل و احترام به تفاوت‌های مذهبی و عقاید اخلاقی می‌باشد؛ مانند: احترام به اقلیت‌ها و غیربومیان، حفظ محیط زیست و میراث فرهنگی، محافظت از گردشگران در برابر وقوع جرائم و خشونت یا دیگر موارد تهدیدآمیز چون کالاهای مضر، رفتارهای غیراخلاقی نمایندگی‌های فروش، تضمین سلامت و امنیت آنها، ارائه اطلاع صحیح و قابل اعتماد، کمک برای رفع نیازهای مخصوص آنها و حفظ امکانات گردشگری (Reisinger, 2009:245).

در سال‌های اخیر، کدهای اخلاقی عموماً در واکنش به تجاوزات اخلاقی، چون استفاده نادرست از قدرت (فیزیکی و جنسی)، رسوایی‌های شغلی، استفاده استثماری از محیط زیست (نابودی جنگل‌های بارانی) و بدگمانی نسبت به اعمال شرکت‌ها، تدوین شده است (Malloy and Fennell, 1998:454). علاوه بر رفتار اخلاق‌مدارانه سازمان‌های گردشگری، گردشگران نیز باید وظایف خود را نسبت به محیط زیست، سازمان‌های گردشگری، جوامع محلی، کارکنان صنعت و دیگر افراد بشناسند (Payne and Dirmanche, 1996:1001).

اکنون اندیشمندان از تمرکز صرف روی نتایج مثبت اقتصادی گردشگری به سمت نتایج منفی اجتماعی حرکت کرده‌اند و در نوشته‌های خود به استثمار، تجاری سازی، کالایی شدن و مصرف‌گرایی پرداخته‌اند. این چرخش توجه به اجتماع در مقابل مسائل اقتصادی، نتیجه افزایش تمایل برای شکل دادن نوعی از گردشگری است که از نظر اجتماعی و فرهنگی بیشتر پاسخگو بوده و نیازهای جامعه محلی را بدرستی رفع می‌کند (Hall & et al, 2015:124). در تحقیقی با روش تحلیل محتوا این نتیجه به دست آمد که در سال‌های اخیر، به نسبت دهه ۱۹۹۰، شاهد توجه بیشتر به موضوع اخلاق در صنعت گردشگری هستیم. نتایج این محقق در جدول ۲ ارائه شده است:

جدول ۲: توجه به اخلاقیات در مطالعات گردشگری

سال	تعداد کل مقالات درباره اصول دوازده گانه اخلاق گردشگری	تعداد کل مقالات ارائه شده با موضوع گردشگری اخلاقی
۱۹۹۰	۱۳	
۱۹۹۱	۱۴	
۱۹۹۲	۲۲	
۱۹۹۳	۱۱	
۱۹۹۴	۱۳	
۱۹۹۵	۵	
۱۹۹۶	۸	
۱۹۹۷	۷	
۱۹۹۸	۸	
۱۹۹۹	۱۳	
۲۰۰۰	۸	۰
۲۰۰۱	۱۰	۰
۲۰۰۲	۳۲	۵
۲۰۰۳	۳۸	۸
۲۰۰۴	۵۳	۹
۲۰۰۵	۴۶	۸
۲۰۰۶	۳۲	۴
۲۰۰۷	۵۵	۴
۲۰۰۸	۸۳	۱۰

منبع: (Moufakkir and Burns, 2014:14)

نبود اخلاقیات اجتماعی در محیط زیست، دلیل اصلی نابودی و اضمحلال محیط فیزیکی است. مفهوم اخلاق محیط زیستی به استانداردها و اصول تنظیم کننده رفتار افراد یا گروه‌های افراد در رابطه با محیط زیست‌شان اشاره دارد. به طور کلی، اصول اخلاقی با سؤالاتی چون «چه چیزی درست و چه چیزی غلط است» و با قوانین اخلاقی سروکار دارد (Fennell & Dowling, 2003:114). اخلاقیات مربوط به حیوانات از دیگر موارد اخلاق محیط زیستی است که کمتر به آن توجه می‌شود. دلیل این کم توجهی به خوبی مشخص نیست، در حالی که مسائل به وجود آمده از این موضوعات بسیار بحث برانگیز است (Fennell, 2015:160).

دیدگاه قرآن نسبت به مسافرت

با مروری بر آیات قرآن به روشنی در می‌یابیم که با سفر می‌توان به مطالعه آفاق و انفس و کسب علم و تجربه، خداشناسی از طریق مردم‌شناسی و شناخت عظمت خلقت، اعتقاد به معاد، مطالعه سنت‌های غلط و ضد ارزش‌های اسلامی و اخلاقی و همچنین عبرت‌آموزی از سرگذشت پیشینیان پی برد. علاقمندی به کمال و تفریح و تفرج، کسب روزی حلال و رفع نیازها، تقویت حس پرستش خالق و از بین رفتن جهالت‌ها از دیگر فوائد سفر از دیدگاه اسلام است. در ادامه به چند مورد از این آیات اشاره می‌شود:

۱- ﴿قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ﴾ (آل عمران/ ۱۳۷)؛ «به یقین، پیش از شما، سنت‌ها [و روش‌هایی وجود داشته که] سپری شده است. پس در زمین گردش کنید و بنگرید فرجام تکذیب‌کنندگان چگونه بوده است؟!».

۲- ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ أَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ (یوسف/ ۱۰۹)؛ «و پیش از تو نفرستادیم، جز مردانی از اهل آبادی‌ها را، که به سوی آنان وحی می‌کردیم؛ پس آیا در زمین گردش نکرده‌اند، تا بنگرند چگونه بوده است فرجام کسانی که پیش از آنان بودند؟»

۳- ﴿وَالْحَيْلِ وَالْإِغْمَالِ وَالْحَمِيرِ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ (نحل/ ۸)؛ «و اسب‌ها و آسترها و الاغ‌ها را [نیز آفرید]، تا بر آنها سوار شوید و زیور (شما) باشد؛ و آنچه را که نمی‌دانید می‌آفریند».

۴- ﴿فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ﴾ (نحل/ ۳۶)؛ «پس در زمین گردش کنید و بنگرید که فرجام تکذیب‌کنندگان چگونه بوده است».

۵- ﴿أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارُوا الْأَرْضِ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ (روم/ ۹)؛ «و آیا در زمین گردش نکردند تا بنگرند که چگونه بوده است فرجام کسانی که پیش از آنان بودند؟ که از آنان نیرومندتر بودند و زمین را شخم زدند و بیش تر از آنچه (اینان) آبادش کردند، آن را آباد ساختند و فرستادگانشان دلیل های روشن (معجزه آسا) برای آنان آوردند (ولی ایمان نیاوردند و عذاب شدند)؛ و خدا هرگز به آنان ستم نکرد و لیکن بر خودشان ستم می کردند».

مسافرت در احادیث ائمه اطهار (علیهم السلام)

در فرهنگ پیامبران، موضوع سفر و جهانگردی از جایگاه ویژه ای برخوردار است. ابراهیم خلیل (علیه السلام) از بابل به نینوا و از آنجا به حجاز سفر کرد. موسی (علیه السلام) در مصر و مدائن و فلسطین سیر کرد. حضرت مسیح (علیه السلام) زندگی خود را با سیاحت و سفر آمیخته ساخت و برای درمان و رسیدگی به بیماران و تبلیغ دین خدا به سفر رفت. پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) از حجاز به شام و از مکه به مدینه سفر نمود. قرآن مجید هم از گروه های مسافر و زمین گرد به نام موسی، خضر، سلیمان، اصحاف کهف، پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله)، صحابه پیامبر، یوسف، داوود و قوم بنی اسرائیل یاد می کند. تأکیدات مکرر قرآن کریم و انبیای الهی بر سفر و برشمردن فوائد و فضایل آن، همه از نقش مهم سفر در کسب معرفت، تجربه، خودسازی و کمال انسانی حکایت دارد. در سخنان معصومان (علیهم السلام) به فوائد گوناگون مسافرت اشاره شده است، مانند: تحصیل سلامتی و نشاط جسم و روح، دانش اندوزی و کسب علم، آشنایی با بزرگان، آشنایی آداب و اخلاق اجتماعی سایر ملت ها، پندگیری و عبرت آموزی، از بین رفتن غم ها و رنج ها، تأمین معیشت و کسب شغل، تفکر در نعمات الهی، تفریحات سالم و گذراندن اوقات فراغت. در ادامه گلچینی از احادیث این مصلحان و اندیشمندان بزرگ جهان اسلام ذکر می شود:

۱- سفر کنید تا سلامت بمانید و روزی یابید (محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ۱۳۸۵: ۴/ ۶۸).

۲- در سفر پنج فایده وجود دارد: زدودن غم و اندوه، کسب معیشت و سرمایه زندگی، تحصیل علم، آشنایی با آداب و رسوم مردم، صحبت و همنشینی با مردمان بزرگ و اشخاص نیک (فیض کاشانی، محجه البیضاء، ۱۳۸۵: ۱/ ۲۲).

- ۳- هر زمان که خواستی سفر کنی و از وطن خود خارج شوی، سفرت را با صدقه آغاز کن؛ زیرا با صدقه، سلامتی خود را خریداری کرده‌ای (مجلسی، بحارالانوار، ۱۴۰۳: ۱۰۳/۱۰۰).
- ۴- رئیس قوم در سفر خادم آن‌هاست (طبرسی، مکارم الاخلاق، ۲۶۵).
- ۵- امام صادق علیه السلام چون آهنگ سفر می‌کرد، می‌گفت: خدایا راه ما را امن و بی‌مانع گردان و سهولت زندگی و توفیقمان را در امور کامل ساز و عافیتمان را عظیم فرمای (شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ۱۴۰۵: ۲/۱۴۲).
- ۶- با کسی که برای رأی، نظر و شخصیت تو احترام قائل نیست آن طور که تو برای او شخصیت قائل هستی، همسفر مشو (محمد ری شهری، میزان الحکمه، ۱۳۸۵: ش ۸۶۱۲).
- ۷- ناجوانمردی است که انسان آنچه از خوبی و بدی در مسافرت از همسفر خود دیده، بازگو کند (شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ۱۴۰۵: ۲/۱۴۷).
- ۸- حضرت محمد صلی الله علیه و آله در هنگام وداع با مسافر دست او را می‌فشرد و دعا می‌کرد (همان، ۱۴۹/۳).
- ۹- یا علی تنها مسافرت نکن که شیطان یار شخص واحد است (کلینی، روضه من الکافی، ۱۳۹۰: ۸/۳۰۳).
- ۱۰- حق مسافر این است که چون در راه سفر بیمار شود، یاران همسفر وی سه شبانه روز به رعایت حال او متوقف شوند (فیض کاشانی، المحججه البیضاء، ۱۳۸۵: ۴/۹۱).
- ۱۱- سی نصیحت لقمان به پسرش در هنگام سفر: ۱. مشورت کردن، ۲. لبخند زدن، ۳. بذل و بخشش، ۴. نوشتن سفرنامه، ۵. یاری جویی به همراهان، ۶. طول سکوت، ۷. کثرت نماز و دعا، ۸. سخاوت طبع نسبت به مرکب، ۹. سخاوت طبع نسبت به توشه، ۱۰. گواهی دادن به حق در مشورت، ۱۱. رأی دادن در مشورت‌ها، ۱۲. تأمل و تدبیر لازم در کارها، ۱۳. زود جواب ندادن و قضاوت نکردن نابجا و فکر کردن در هنگام فنود و صرف طعام و انجام نماز، ۱۴. به کارگیری فکر و حکمت، ۱۵. پیاده رفتن با قافله پیاده، ۱۶. سواره رفتن با کاروان سواره، ۱۷. همکاری در کارها، ۱۸. صدقه و وام دادن، ۱۹. گوش دادن به سخن بزرگ‌ترها، ۲۰. گوش به فرمان بودن در کارها، ۲۱. فرود آمدن هنگام سرگردانی، ۲۲. متوقف شدن هنگام شک، ۲۳. نماز خواندن، ۲۴. به مشورت یک نفر در هنگام سختی‌ها توجه نکردن، شاید او خائن یا شریک دزدان باشد، ۲۵. نماز را با جماعت گذاردن، ۲۶. بر زمینی با

خاک خوب و زیبا رنگ نماز بگذار و بعد از نماز بر صاحب آن زمین آباد سلام بفرست، ۲۷. هنگام بیکاری دعا کردن، ۲۸. از بلند کردن صدا در مسیر سفر جلوگیری کردن، ۲۹. در اول شب مسافرت نکردن، ۳۰. بر پشت مرکب نخواستن (شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ۱۴۰۵: ۱۷۶/۳).

۱۲- فهرست خطبه‌ها و نامه‌های مربوط به سفر از امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه:

۱. امنیت و بیمه جهانگردی (نامه ۵۳)؛
۲. اخلاق و رعایت دیگران در سفر (نامه ۲۵)؛
۳. پرهیزگاری و درستی رفتار در جهانگردی و یاد پروردگار (نامه ۲۶)؛
۴. نشانه‌شناسی، راه‌شناسی و نقشه‌یابی (خطبه ۱۸۲)؛
۵. رهبری و مدیریت کاروان (خطبه ۳۸)؛
۶. ستاره‌شناسی (ردیف ۷۹)؛
۷. یافتن و انتخاب شهرهای آباد و بزرگ برای زندگی (نامه ۶۹)؛
۸. حمایت مادی و معنوی از مسافران (نامه ۲۶)؛
۹. مراقبت از مرکب و چهارپایان در سفر (نامه ۲۵)؛
۱۰. عبادت، ذکر، یاد و نیایش خداوند هنگام سفر (خطبه ۴۶)؛
۱۱. مهربانی و عطف با جهانگرد (نامه ۵۳)؛
۱۲. بهداشت جسمی و روحی و پاکیزگی در سفر (نامه ۱۲)؛
۱۳. سفر به منظور تأمین صلح و آرامش جهانی و منطقه‌ای (نامه ۵۳)؛
۱۴. سفر و حفظ محیط زیست (خطبه ۱۶۷)؛
۱۵. سوارکاری، چابک‌سواری و ورزش (خطبه ۱۰۶)؛
۱۶. دوری از خرافات، موهومات و رسومات غلط در آغاز سفر (خطبه ۷۹)؛
۱۷. بهره‌گیری از راهنمایان مسافرت (خطبه ۱۰۳)؛
۱۸. توجه رنج‌ها و مشقات سفر (خطبه ۱۶۵)؛
۱۹. توشه سفر، منزل‌گاه‌ها و نشانه‌ها (خطبه ۱۹۸ و ۲۳۰)؛
۲۰. مسافرت در خشکی، دریا، کوه و دشت (نامه ۵۳)؛
۲۱. سبک‌باری در سفر (نامه ۳۱)؛
۲۲. خصوصیات مدیر کاروان (نامه ۳۸)؛
۲۳. عبادت در سفر، سنجش زمان و مسافت راه (نامه ۵۲)؛

۲۴. بیان خاطرات و ذکر خوبی‌های سفر (خطبه ۱۶۵) غ
 ۲۵. ردیابی و پی‌شناسی (خطبه ۱۵۰)؛
 ۲۶. کمک به درماندگان و در راه ماندگان سفر (خطبه ۱۹۹)؛
 ۲۷. انتخاب همسفر (نامه ۳۱)؛

جمع‌بندی

بعد از دهه ۱۹۹۰م. توجهات بیشتری معطوف به رعایت اصول اخلاقی در ادبیات گردشگری شده است. متولی اصلی این صنعت در عرصه بین‌الملل یعنی سازمان جهانی گردشگری با تنظیم کدهای اخلاقی گردشگری سعی در رفع مشکلات ناشی از بی‌اخلاقی‌های صورت گرفته در این حوزه دارد. در ادبیات و متون دینی شاهد این امر هستیم که بزرگان دین اسلام در ۱۴ قرن قبل به رعایت مسائل اخلاقی از سوی مسافران تأکید کرده و علاوه بر خیر و صلاح دنیوی یک مسافر، سعادت اخروی او را نیز در پابندی به اینگونه تعلیمات یادآور شده اند. در حالیکه تنها در دوره معاصر شاهد توجه به رعایت حقوق حیوانات در سفر در کارهای محققینی چون فنل هستیم، توجه به رعایت حقوق حیوانات و محیط زیست از ابتدای تشکیل دین اسلام گوشزد شده است.

توجه جنبش‌های جهانی به موضوعاتی چون بهره‌کشی در گردشگری جنسی خود دلیلی بر محکوم بودن برخی از سفرها از نگاه انسان‌مدرن است. در دین اسلام مسافرت‌های حرام از مسافرت‌های غیرحرام تفکیک شده است. انجام سفرهایی با قصد آسیب‌زنی به دیگران در دین اسلام به شدت محکوم شده است. دسته‌بندی اسلام از انواع سفرهای حرام شامل موارد ذیل می‌شود:

جدول ۳: سفرهای مکروه و حرام از دیدگاه اسلام

۱) سفر برای کار حرام و انجام معصیت؛
۲) سفر به قصد دزدی و قتل؛
۳) سفر برای لهو و لعب، خوشگذرانی و فساد؛
۴) سفر به منظور ترک کار واجب و فرار از واجبات مانند فرار از روزه ماه مبارک رمضان؛
۵) سفر زن بدون اجازه شوهر که بر او واجب نباشد؛
۶) سفری که اسباب اذیت پدر و مادر شود؛
۷) سفر به منظور فرار از جهاد؛
۸) سفر به منظور فرار از پرداخت بدهی‌هایی که می‌تواند بپردازد و موعد آن فرا رسیده.

اصول اخلاقی که دین اسلام در سفر بر آن تأکید دارد، ریشه در فطرت بشر به عنوان خلیفه الله دارد. رعایت این اصول نه تنها می‌تواند سفر را لذت بخش کند حتی می‌تواند باعث تقویت خلیقات نیک انسان شود. برخلاف کدهای اخلاقی سازمان‌های متولی گردشگری که هدف اکثر آنها پایداری اقتصادی این صنعت است، اسلام به دنبال تعلیم و تربیت انسان هاست، تا آنجا که شاید خود مسافرت در مقایسه با این اصول اخلاقی اهمیت کمتری داشته باشد. کدهای اخلاقی اسلام برای مسافران شامل موارد زیر می‌شود:

جدول ۴: اخلاق در سفر از دیدگاه اسلام

۱- مشورت	۲- برخورد خوش و مهربان با همراهان
۳- خوش خلقی	۴- خوب سخن گفتن
۵- رازداری	۶- مشورت کردن با همراهان
۷- گشاده‌رویی و خوش صحبتی	۸- عدم تک روی
۹- وفاداری	۱۰- برنامه منظم برای عدم لطمه به فرایض دینی
۱۱- خدمت و همیاری	۱۲- بذل و سخاوت در توشه راه
۱۳- تعاون و همراهی	۱۴- عدم بازگو نمودن دشواری‌ها
۱۵- عدم اختلاف با همراهان	۱۶- مزاح و شوخی در حدی که به گناه نینجامد
۱۷- شجاعت	۱۸- خوش بینی در سفر
۱۹- گذشت داشتن	۲۰- خرج کردن متناسب با همراهان

وجود وظایفی قبل از سفر، حین و بعد از آن، نشان از توجه اسلام به تمام جوانب سفر است. ارائه انواع توصیه‌ها در تمام موضوعات دلیل بر کامل بودن مبانی نظری و فکری این دین است، که می‌توان گفت در همه حال شخص معتقد را تنها نمی‌گذارد. علاوه بر اخلاقیات، وظایفی بر عهده مسافر مسلمان می‌باشد که اگرچه دارای امری دستوری نمی‌باشد، انجام دادن آنها برای او بهتر است. برخی از وظایف شخص مسافر از دین اسلام بدین شرح است:

جدول ۵: وظایف مسافر از دیدگاه اسلام

۱- غسل کردن قبل از سفر	۲- ناسازگار نبودن
۳- شست و شوی بدن بعد از بازگشت از سفر	۴- سوءظن ایجاد نکردن
۵- وصیت	۶- سلام کردن
۷- صدقه دادن قبل و بعد از سفر	۸- احترام به همراهان
۹- انتخاب زمان مناسب سفر و برنامه ریزی به موقع	۱۰- عبادت خداوند
۱۱- نماز سفر و طلب خیر از خداوند	۱۲- جوانمردی در سفر
۱۳- اعلام به دوستان و خویشاوندان در مورد سفر	۱۴- آزار ندادن دیگران
۱۵- وداع و حلالیت طلبیدن از خانواده و خویشان	۱۶- حل مشکلات دیگران
۱۷- انتخاب همسفر مناسب	۱۸- عدم پرخوری، اسراف و تبذیر
۱۹- یاد خداوند و توکل به خداوند	۲۰- لباس تمیز و سفید پوشیدن
۲۱- برداشتن لوازم، توشه و نیازمندی‌های سفر	۲۲- بدرقه مسافر
۲۳- خواندن دعاهای سفر در مسیر مسافرت	۲۴- هم‌شانی در مسافرت
۲۵- برنامه‌های معنوی در سفر و عبادت	۲۶- بی‌خبر به مسافرت نرفتن
۲۷- سوغات و هدیه مسافرت برای آشنایان و نزدیکان	۲۸- انتخاب روز و زمان مناسب سفر
۲۹- دادن ولیمه سفر و آداب دیگر	۳۰- تأمین مخارج زن و فرزند در ایام سفر
۳۱- صلح و رحمت و رفع کدورت‌ها	۳۲- هدف‌داری در سفر
۳۳- عدم بازگشت در شب در صورت امکان، تا مبدا دیگران از خواب بیدار شوند	۳۴- توجه به سفر آخرت
۳۵- خیر خواهی	۳۶- پندآموزی از گذشتگان
۳۷- وفادارای	۳۸- ذکر و یاد خداوند
۳۹- گذشت داشتن	۴۰- تعلیم و تربیت روح و جسم

در دیدگاه نظری اسلام حق غیرمسلمان نیز دیده شده است. مسلمانان اجازه ندارند به مسافران مذاهب دیگر ظلم کنند و طبق دستور دین در شرایط نیاز باید به یاری و کمک آنها هم بشتابند. حقوق مسافر غیرمسلمان شامل موارد ذیل می شود:

جدول ۷. حقوق غیرمسلمانان در سفر

۱- مصونیت و امنیت همه جانبه جانی، مالی، حیثیتی و شغلی؛
۲- برخورداری از آزادی در انجام وظایف مذهبی و مراسمات دینی؛
۳- آزادی در انجام احکام و اعمال شخصی؛
۴- آزادی داد و ستد با مسلمانان؛
۵- عدم توهین و ناسزاگویی به مقدسات آنان؛
۶- عدالت در محاکم قضایی نسبت به آنها و عدم تبعیض؛
۷- بهره‌مندی از کمک‌های مردمی؛
۸- برخورداری از عواطف مسلمین؛
۹- برخورداری از میهمان‌نوازی مسلمین؛
۱۰- پذیرایی در اماکن و محل‌های موقوفه؛
۱۱- معالجه در درمانگاه‌های وقفی؛
۱۲- پرستاری و مواظبت از او تا دوران بهبودی؛
۱۳- تأمین هزینه‌های سفر جهت بازگشت به موطن اصلی.

نتیجه

در مبانی نظری دین اسلام رعایت اصول اخلاقی برای مسافران از دیرباز مورد تأکید قرار گرفته است. برخلاف توجهاتی که امروزه در عرصه گردشگری جهانی به این سفارش‌ها می‌شود، دین اسلام در ۱۴ قرن پیش به این موضوعات پرداخته است. رعایت اصول اخلاقی چون وفاداری، رازداری، عدم تک‌روی، خوش‌خلقی از معدود درخواست‌های دین از فرد مسافر می‌باشد. در دین اسلام مسافرت‌هایی که به قصد آسیب زدن به دیگر افراد صورت گیرد، شدیداً نهی می‌شود و فرد باید برای رفاه دنیا و سعادت آخرت خود از این نوع سفرها امتناع ورزد.

دین اسلام علاوه بر مسلمانان، غیرمسلمانان و حیوانات را مستحق حسن رفتار می‌داند و هیچ‌کس نباید در سفرهای خود به این گروه‌ها ظلم و جفا روا بدارد و تا حد امکان اگر مشکلی برای افراد دیگر مذاهب پیش بیاید، باید به یاری این افراد بشتابند، البته این موضوعات در ادبیات گردشگری با نام‌های صلح بین‌المللی و اخلاق حیوانات شناخته می‌شود.

منابع

۱. رضایی اصفهانی، محمد علی و جمعی از فضلاء حوزه و دانشگاه، ترجمه گروهی قرآن کریم، قم: موسسه فرهنگی دارالذکر، ۱۳۸۳ ش.
۲. ابن بابویه قمی (شیخ صدوق)، علی، من لا یحضره الفقیه، بیروت: دار الاضواء، ۱۴۰۵ ق.
۳. طبرسی، فضل بن حسن، مکارم الاخلاق، بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۲ ق.
۴. فیض کاشانی، ملا محسن، المحجة البيضاء فی التهذیب الاحیاء، محمدصادق عارف، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۸۵ ش.
۵. کلینی، محمد بن یعقوب، روضه من الکافی، ترجمه هاشم رسولی، محلاتی، قم: دارالحدیث، ۱۳۹۰ ش.
۶. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت: مؤسسة الوفاء، ۱۴۰۳ ق.
۷. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، قم: دارالحدیث، ۱۳۸۵ ش.
۸. نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، قم: میراث ماندگار، ۱۳۸۱ ش.

9. Amore, Louis J. (1993). A Code of Ethics and Guidelines for Socially and Environmentally Responsible Tourism. *Journal of Travel Research*, Jan 1, 1993.
10. Fennell, David A. (2015). *Ecotourism*. London: Routledge.
11. Fennell, David A. and Dowling, Ross K. (2003), *Ecotourism Policy and Planning*. Wallingford, Oxon: CABI.
12. Fennell, David A. and Malloy, David C. (2007). *Codes of Ethics in Tourism, Practice, Theory, Synthesis*. Clevedon: Channel View.
13. Hall, C. Michael, Gössling, Stefan and Scott, Daniel. (2015). *the Routledge Handbook of Tourism and Sustainability*. London: Routledge.

14. Malloy, David C. and Fennell, David A. (1998). "Codes of ethics and tourism: An exploratory content analysis". *Tourism Management*, Vol. 19, No. 5, pp. 453-461, 1998.
15. Moufakkir, Omar and Burns, Peter M. (2012). *Controversies in Tourism*. Wallingford. Oxon: CABI.
16. Payne, Dinah and Dimanche, Fredric. (1996). "Towards a Code of Conduct for the Tourism Industry: An Ethics Model". *Journal of Business Ethics* 15: 997-1007, 1996.
17. Reisinger, Yvette. (2009). *International Tourism: Cultures and Behavior*. Oxford: Butterworth Heinemann.
18. Tribe, John. (2009). *Philosophical Issues in tourism*. Clevedon: Channel View.